

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.035

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ РОМАНТИЗМУ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Лігус О.М.

Київський національний університет культури і мистецтв

Висвітлено різні теоретичні обґрунтування романтизму мистецтвознавцями і культурологами ХХ-ХХІ ст. Особливу увагу приділено історіографії літературознавчих та музикознавчих праць, які вирізняються спільними та відмінними підходами щодо трактування романтизму. Визначено причини відмінності дефініції романтизму в роботах учених різних мистецтвознавчих наук. Систематизовано мистецтвознавчий досвід дослідження дефініції романтизму. Окреслено сучасні тенденції вивчення проблематики романтизму.

Ключові слова: романтизм, епоха Романтизму, романтичний стиль, романтизм в літературі, музичний романтизм, романтичне мистецтво.

Постановка проблеми. Романтизм є одним із найбільш загадкових і невичерпних за своєю сутністю явищ в історії культури, увага до якого не згасає упродовж двох століть. Феномен романтизму досліджувався в різних сферах мистецтвознавства у філософських, історичних, соціальних та естетичних аспектах. Ретельно вивчалася і романтична художня творчість в усьому її стилізовому та жанровому розмаїтті, зокрема, мистецтво літератури й музики ХІХ ст., де романтизм проявився особливо виразно. Незважаючи на це, науковці визнають романтизм недостатньо дослідженим, аргументуючи це численними відмінностями його дефініції у різних галузях мистецтвознавства.

З цього приводу літературознавець і культуролог О. Михайлов слушно зауважив, що романтизм – це «слово, яке виражає найрізноманітнішу невловимість у природі й мистецтві, яке є майже невловимим за своїм змістом, оскільки виблискуює незліченними смисловими відтінками» [12, с. 20]. Аналогічно вважає і музикознавець К. Зенкін, який порівнює романтизм із «величезним континентом чи то океаном, які, скільки би їх не вивчали, завжди зберігають якісь таємниці» [4, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Множина трактувань романтизму, зумовлена його багатолітністю, спостерігається протягом усього періоду його існування та дослідження: від перших метафоричних визначень цього поняття у працях митців ХІХ ст. (П. В'яземський, М. Костомаров, Ф. Ліст, Р. Шуман) – до сучасних літературознавчих та музикознавчих концепцій (К. Зенкін [4; 5], А. Кудряшов [9], О. Михайлов [12; 13], М. Наєнко [15], І. Юдкін-Ріпун [19]). Загалом у мистецтвознавстві відомі такі дефініції романтизму: художній напрям [1; 3; 14; 16]; художній стиль [4; 14; 15]; творчий метод [3; 14]; мистецька епоха [4; 5; 12; 13; 19; 21; 22], особливий тип творчості [9; 15; 17].

Означені розбіжності щодо трактування романтизму актуалізують проблему дефініції романтизму в сучасному мистецтвознавстві.

Мета статті – висвітлити і систематизувати різні теоретичні обґрунтування романтизму,

зумовлені відмінністю наукових підходів. Для цього потрібно:

- проаналізувати історіографію дослідження цього явища в різних мистецтвознавчих науках, зокрема в літературознавстві й у музикознавстві;
- виділити спільні та відмінні підходи дослідження романтизму в різних сферах культури та мистецтва;
- визначити причини різних трактувань романтизму вченими різних галузей мистецтвознавства.

Виклад основного матеріалу. Як уже відзначалося, романтизм розвивався в усіх сферах культури й мистецтва, але в літературі та в музиці, «найбільш романтичному із мистецтв» (як її називали самі митці епохи Романтизму), його вияв був особливо потужним і яскравим.

Поява романтизму в літературі була викликом проти нормативності та раціоналізму, притаманним художньому мисленню класицизму. Естетика романтизму стверджувала культ мистецтва, яке проросло із самого життя, національно-історичного ґрунту і знаменувало вільне самовираження митця. Звідси – надання поетами-романтиками виняткової ролі суб'єктивному началу, емоційності, чуттєвості. Розквіт романтизму в літературі був яскравим, але недовговічним: він припав на першу чверть ХІХ ст., тому серед літературознавців тривалий час переважало розуміння цього явища як художнього напрямку.

У музиці ж, мистецтві емоційному *a priori*, романтизм не міг стати відкриттям свободи й почуттєвості, як у літературі, відповідно, не був він і категоричним запереченням ідеалів класицизму. З цього приводу музикознавець А. Цукер висловив думку про «панромантизм» музики, в якій закладено характерний для романтизму «метод художнього моделювання життя» [17, с. 9]. На його погляд, естетика цього мистецтва, романтична за своєю природою, народилася ще задовго до виникнення романтичних творів. Отже, на відміну від літератури ХІХ ст., в музиці романтизм як естетико-стильова домінанта панував значно довше, виходячи за межі ХІХ ст. Це дає підстави музикознавцям трактувати романтизм як цілісну художньо-історичну епоху.

Інший важливий аспект проблеми дефініції романтизму пов'язаний із різним часом і характером прояву романтизму в різних країнах та національних культурах. Це привело до ідеї внутрішнього розшарування романтизму, яка викликала в багатьох учених сумніви стосовно розуміння цього явища як цілісної епохальної системи. Так, російський літературознавець і духовний філософ ХХ ст. В. Зеньківський, досліджуючи творчість М. Гоголя, відзначав, що «романтизм скрізь має національне забарвлення, немає романтизму загалом, а є німецький, французький, англійський романтизм – усюди різний» [6, с. 156].

Подібну думку висловив український історик і літературознавець ХХ ст. Д. Чижевський: «Наукове визначення романтики дати досить важко, бо романтична література протягом кількох десятиліть та в різних народів набирала відмінних форм, а окремі представники романтики де в чому дуже різнилися один від одного» [18, с. 376]. Аналогічно міркував і німецький музикознавець ХХ ст. Ф. Блуме: «розходження і відмінності в музиці «романтичної доби» виглядають колосально величезними, навіть якщо врахувати тільки німецьку музику, і стають неозорими, якщо прилучити музику інших націй. Зобразити «стиль музичного романтизму» означало б написати історію музики ХІХ ст.» [2, с. 147-148].

Водночас, розмаїття національних утілень романтизму, власне, й було його питомою особливістю. Ідея національної самобутності мистецтва, яку проголосив німецький письменник і мислитель Й. Гердер на початку ХІХ ст., становила ключовий сенс в естетиці цього періоду, адже через національну специфіку творчості найбільш яскраво виявлялася індивідуальність, оригінальність художнього мислення – провідна ознака романтичного стилю. Невипадково саме в епоху Романтизму відбувалося становлення та розквіт багатьох національних культур. З огляду на це літературознавець радянського періоду Н. Берковський писав: «В усіх країнах Європи – свій романтизм. Але врешті решт усі вони, коли на них дивитися здалеку, зливаються в єдине ціле» [1, с. 33].

Мистецтвознавці різних поколінь визнавали, що романтизм неможливо охопити лише історичними рамками. Зокрема, український поет і літературознавець Є. Маланюк у 1937 році писав: «Романтизм живе в середньовіччю і ренесансі. Він чуйно стоїть на сторожі людини і народу, лише не в змеханізованім і деградованім значенні цих слів з минулого століття» [10, с. 144]. Через півстоліття цю думку розвинув О. Михайлов, дійшовши висновку, що «романтизм майже неосяжний у широті своїх художніх рішень» [13, с. 23], констатуючи наявність його ознак у мистецтві не тільки ХІХ ст., а й давніх епох та ХХ ст.

Із цією сентенцією погоджується сучасний літературознавець М. Наєнко, який досліджував особливості романтизму в українській прозі різних часів. «Романтизм як конкретно-історичне явище межі ХVІІІ-ХІХ ст. справді віджив свій вік, – пише він, – але як тип художньої творчості цілком не зник» [15, с. 12]. Згідно з його концепцією, категорія романтизму постає в літературі у трьох вимірах: художнього напрямку, художнього стилю та «стильової тональності». Пер-

ший охоплює літературу зламу ХVІІІ-ХІХ ст., другий обіймає творчість митців романтичного світосприйняття ХІХ ст. та їх послідовників, а третій – мистецтво всіх епох: від фольклору до найновіших форм професійної творчості.

Ідеєю «тріадності» романтизму вирізняється також дослідження музикознавця А. Кудряшова, який виразив сутність музичного романтизму ланцюгом споріднених слів – «романтичне» – «романтика» – «романтизм». За визначенням цього вченого, ««романтичне» є історико-типологічною категорією, якою характеризується мистецтво незвичайних, «відкритих», постійно змінних форм». «Романтика» ж, на думку дослідника, уособлює тенденцію до свободи вираження і є характерною для мистецтва різних епох, а власне «романтизм» – «епоху панівної в мистецтві романтики, яка, здебільшого, охоплює ХІХ ст.» [9, с. 227].

Інший зміст у поняття «романтизму» та «романтики» вкладає музикознавець і культуролог І. Юдкін-Ріпун, автор ґрунтовної монографії «Культура романтики». Термін «романтика» трактується вченим доволі широко: як стиль цілої епохи, як уклад життя людей цієї епохи, як характер особистості, спосіб дії та, навіть, ставлення до вчинків. «Романтизмом» дослідник визначає стиль мислення, який охоплює не лише мистецтво, а й усі прояви людського інтелекту і духу [19].

Тенденція дефініціювати романтизм як епоху, а також, як стиль цієї епохи, характерна, переважно, для музикознавчих досліджень. Зокрема, про епоху Романтизму в музиці писали: К. Дальгауз [21], А. Ейнштейн [22], К. Зенкін [4; 5], М. Михайлов [14], Б. Яворський [20] та ін. У працях цих учених романтизм окреслено рамками ХІХ ст. – періодом, коли найповніше розкрилася його естетична й художня сутність. А. Ейнштейн уявляв романтизм навіть «ерою» в історії музики.

В історії музикознавства простежуються і відмінні трактування музичного романтизму як епохи. Наприклад, Ф. Блуме, який визначав злиття класицистичних і романтичних принципів музичного мислення, висунув концепцію «класикоромантичної епохи» [2], поставивши під сумнів самодостатність музичного романтизму. Його сучасник, американський музикознавець П. Г. Ленг теж не розгалужував класицизм і романтизм як окремі епохи [23].

Зважаючи на умовність виміру будь-якої історичної епохи, чітко визначити хронологічні межі музичного романтизму практично неможливо. Тому одні дослідники пов'язували формування романтизму з творчістю Ф. Шуберта і К. М. Вебера; інші – з іменами Е. Т. Гофмана, Л. Шпора та Н. Паганіні, а дехто знаходив витoki романтичного стилю у творах Й. Шоберта, В. А. Моцарта та Л. Бетховена. Таким чином, точка відліку романтизму в різних дослідженнях коливається між останньою чвертю ХVІІІ та рубежем ХVІІІ-ХІХ ст.

У визначенні кінця епохи Романтизму музикознавці схиляються, переважно, до позначки 20-х років ХХ ст. Як пише К. Зенкін, завершення романтизму пов'язують з виходом за межі пізньоромантичної тональності у творчості К. Дебюссі, А. Веберна, С. Прокофєва, Б. Бартока, коли «свобода організації музичного часо-

простору, якої прагнули романтики, стала реальністю» [4, с. 15].

Розуміння романтизму як цілісної епохи музикознавці аргументують наявністю комплексу стійких ознак, притаманних мистецтву цієї доби, тобто визначають романтизм як стильову художню систему. У цьому плані музикознавча думка збігається із сучасним поглядом літературознавців і культурологів [7; 11; 12; 13; 15; 16], які трактують романтизм як складну динамічну систему, де співвідносяться різноспрямовані, навіть протилежні тенденції.

Такий підхід обумовлений прагненням пізнати феномен романтизму з погляду художньо-історичного процесу, що оптимально уможливить виявити причинно-наслідкові зв'язки, історичну логіку та динаміку розвитку мистецьких подій та явищ у певному художньо-географічному та жанрово-стильовому просторі.

Висновки. Аналіз праць, пов'язаних із вивченням проблеми дефініції романтизму в європейському мистецтві, зокрема, в літературі й музиці, дав можливість виявити розмаїття трактувань самого терміна «романтизм», систематизувати різнопланові наукові підходи у вивченні цього явища та визначити причини розбіжностей вчених різних галузей мистецтвознавства.

Численні спроби науковців виразити романтизм певною формулою виявлялися марними, оскільки щоразу за його головну ознаку бралися різні параметри (світоглядні, естетичні, психологічні, стилістичні, тощо). Розбіжності дослідників

пояснюються, також, неоднорідністю та асинхронністю прояву романтизму в культурно-мистецькому та географічному просторі, адже в різних видах мистецтва та національних культурах романтизм мав різне забарвлення, різні хронологічні межі та інтенсивність розвитку.

Досліджуючи романтизм, вчені не обмежувалися однозначними дефініціями цього явища. Наприклад, культуролог В. Ванслов трактував його одночасно як творчий метод і напрям, музикознавець М. Михайлов розглядав романтизм як метод та стиль епохи, а літературознавець М. Наєнко – як напрям, художній стиль та особливий тип творчості.

Різний час і характер прояву романтизму в літературі й музиці обумовив відмінності дефініцій і трактувань романтизму літературознавцями та музикознавцями. Водночас, у літературознавчих та музикознавчих працях простежується чимало спільних позицій:

- усвідомлення романтизму як багаторівневої категорії;
- констатація національних версій романтизму в різних європейських культурах;
- визнання романтизму динамічною системою різноспрямованих тенденцій.

Дослідження складної проблематики романтизму, на думку сучасних мистецтвознавців, передбачає поєднання синхронічного та діахронічного вимірів цього явища, а також, урахування оригінальності прояву романтизму в кожній національній культурі.

Список літератури:

1. Берковский Н. Я. Немецкий романтизм. Иенские романтики / Н. Берковский // Лекции и статьи по зарубежной литературе / Н. Берковский – СПб.: Азбука-классика, 2002. – С. 33-38.
2. Блуме Ф. Романтика / Ф. Блуме // Эпохи истории музыки в отдельных викладах: у 2 ч. – Ч. 2. – Одеса: Будівельник, 2004. – С. 124-188.
3. Ванслов В. В. Эстетика романтизма / В. В. Ванслов. – М.: Искусство, 1966. – 403 с.
4. Зенкин К. В. Романтизм как историко-культурный переворот / К. В. Зенкин, К. А. Жабинский // Музыка в пространстве культуры: избран. статьи. – Ростов-на-Дону: Книга, 2001. – Вып. 1. – С. 8-28.
5. Зенкин К. В. Фортепианная миниатюра и пути развития музыкального романтизма / К. В. Зенкин. – М., 1997. – 415 с.
6. Зеньковский В. В. Н. В. Гоголь / В. Зеньковский // Русские мыслители и Европа / В. Зеньковский. – М.: Республика, 1997. – С. 142-265.
7. Каган М. С. Музыка в мире искусств. / М. С. Каган. – СПб.: «Ут», 1996. – 232 с.
8. Комаринец Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального) / Т. І. Комаринец. – Львів: Вища школа, 1983. – 222 с.
9. Кудряшов А. Ю. Теория музыкального содержания. Художественные идеи европейской музыки XVII-XX вв.: Учебное пособие / А. Ю. Кудряшов. – СПб.: Издательство «Лань», 2006. – 432 с.
10. Маланюк Є. До справжнього Шевченка / Є. Маланюк // Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – К.: Дніпро, 1997. – С. 138-149.
11. Манн Ю. В. Динамика русского романтизма / Ю. В. Манн. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 384 с.
12. Михайлов А. В. Романтизм / А. В. Михайлов // Музыкальная жизнь. – 1991. – № 5. – С. 20-23.
13. Михайлов А. В. Романтизм / А. В. Михайлов // Музыкальная жизнь. – 1991. – № 6. – С. 20-23.
14. Михайлов М. К. Танеев и музыкальный романтизм / М. К. Михайлов // Этюды о стиле в музыке: статьи и фрагменты / М. К. Михайлов. – Ленинград: Музыка, 1990. – С. 228-235.
15. Наєнко М. К. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. – 2-е вид., зі змінами й доп. / Наєнко М. К. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2000. – 382 с.
16. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили / Д. Наливайко – К.: Мистецтво, 1985. – 365 с.
17. Цукер А. Романтизм и музыкальное искусство / А. Цукер // Музыкальный мир романтизма: от прошлого к будущему. Материалы научной конференции. Ростов-на-Дону, 1998. – С. 6-9.
18. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк: 1956. – 511 с.
19. Юджин-Рипун І. М. Культура романтики: [авторский пер. с укр.] / И. Н. Юджин-Рипун. – М.: ИИФЭ им. М. Ф. Рильского НАНУ, 2001. – 481 с.
20. Яворский Б. Романтизм. Психологическая эпоха / Б. Л. Яворский // Избранные труды. Т. 2, часть первая / Б. Л. Яворский. – М.: Сов. композитор, 1987. – С. 129-188.
21. Dahlhaus Carl. Nineteenth-Century Music. [Engl. transl. by J. Bradford Robinson] / C. Dahlhaus. – Berkeley, Los Angeles: Univ. of California Press, 1989. – 417 p.

22. Einstein Alfred. Music in the Romantic Era / A. Einstein. – London: J. M. Dent & Sons LTD, 1947. – 371 p.
23. Lang P. H. Music in Western civilization / P. H. Lang. – N. Y., 1941. – 1107 p.

Лигус О.М.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОБЛЕМА ДЕФИНИЦИИ РОМАНТИЗМА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Освещены разные теоретические обоснования романтизма искусствоведами и культурологами XX-XXI века. Особое внимание уделено историографии литературоведческих и музыковедческих трудов, которые отличаются общими и различными подходами касательно трактовки романтизма. Определены причины различия дефиниции романтизма в работах ученых разных сфер искусствоведения. Систематизирован опыт исследования дефиниции романтизма. Очерчены современные тенденции изучения проблематики романтизма.

Ключевые слова: романтизм, эпоха Романтизма, романтический стиль, романтизм в литературе, музыкальный романтизм, романтическое искусство.

Lihus O.M.

Kyiv National University of Culture and Arts

THE PROBLEM OF ROMANTICISM DEFENITION: HISTORIOGRAPHIC ASPECT

Summary

Different theoretical justifications of Romanticism by art and culture experts of the 20th-21st centuries are demonstrated. Particular attention is paid to the historiography of literary and musicological works, which are peculiar for similar and different approaches to the Romanticism conceptualization. The reasons of the differences of the Romanticism definitions in the works of different art scholars are defined. Art experience of Romanticism definition investigation is systematized. Contemporary tendencies of the Romanticism problematic examination are defined.

Keywords: Romanticism, Romanticism era, romantic style, Romanticism in literature, musical Romanticism, romantic art.